

Raamatuaasta suurnäitusel kajastati ka kirjakeele lugu

Aivar Põldvee

Tallinna Ülikooli vanemteadur,
näituse „Eesti raamat 500. Reliikviad“ peakuraator

Lõppenud raamatuaastal, mis kestis 2025. aasta eesti kirjanduse päevast kuni tänavuse emakeelepäevani, tähistati ka eesti kirjakeele suurt juubelit. Kirjakeelest räägiti Tallinnas konverentsil „Kolonialkeelest rahvuskeeleks“ ja Riias konverentsil „500 aastat läti ja eesti raamatut ja kirjakeelt“. Tallinnas Niguliste muuseumis oli 2025. aasta 25. aprillist kuni 26. oktoobrini avatud näitus „Eesti raamat 500. Reliikviad“, mis sobival moel täiendas raamatuaasta motot „Rahvas algab raamatust“ Hando Runneli luulerea esimese poolega „Kiri algab kirikust“. Eesti Kunstimuuseumi, Tallinna Ülikooli ja Tallinna Linnaarhiivi ühistöös sündinud näitusel võeti kokku eesti raamatukultuuri ja kirjasõna ajalugu selle algusest kuni rahvusliku ärkamisajani ehk kujundlikult Kullamaa käsikirjast „Kalevipojani“, lauluraamatust laulupeoni, aabitsast akadeemiani. Näituse koostasid Tiiu Reimo, Lea Kõiv ja Aivar Põldvee (peakuraatorina) ning kujundasid Asko Künnap ja Tiit Jürna.

Väärikas juubel ja Niguliste muuseumi head eksponeerimistingimused võimaldasid tuua vaatajate ette reliikviad, mida võetakse hoidlatest välja väga harva. Kuna kõige haruldasemaid ja hapramaid neist sai eksponeerida vaid suhteliselt lühikest aega, oli näituse sees omakorda neli vahetuva teemafookusega väiksemat väljapanekut. Esimeses teemafookuses „Kirjasõna algus“ sai näha vanimaid eesti keele kirjanekuid alates üksiksõnadest ja fraasidest keskaegsetes ladina- ja alamsaksakeelsetes dokumentides ning hällitrükistes, aga ka Kullamaa vakuraamatut 16. sajandi algusest, kus on kirjas meieisapalve, Maarja tervitus (*Ave Maria*) ja usutunnistus (*Credo*). Samas vitriinis oli vanim mahukas eesti keele mälestis – Tallinna Püha Vaimu kiriku abipastori Georg Mülleri kirja pandud ja eesti kogudusele peetud jutlused aastaist 1600–1606. Trükisõna algusajast olid aukohale

asetatud 1535. aastast säilinud Simon Wanradti ja Johann Koelli katekismuse katked Tallinna Linnaarhiivist. Katekismuse 11 lehe fragmendid on paigutatud õhukeste klaaside vahele. Raamat trükiti Wittenbergis Hans Luffti trükikojas, sealsamas valmis 1534. aastal Martin Lutheri piiblitõlke esmaväljaanne.

Meie suurimate keeleteoste tööd olid väljas kõik tähtsamad teosed alates 1637. aastal ilmunud Heinrich Stahli grammatikast kuni Ferdinand Johann Wiedemanni suure eesti-saksa sõnaraamatuni, mis trükiti 1869. aastal. Samal aastal peeti esimest eesti üldlaulupidu. Oma silmaga sai näha esimest eestikeelset trükitud luuletust, mille kirjutas Tallinna gümnaasiumi professor Reiner Brockmann 1637. aastal, ning esimest eestlase kirjutatud luuletust 1708. aastast. See viimane on Puhja kõstri Käsü Hansu nutulaul, millest tegi Tartu Jaani koguduse kirikuraamatusse ärakirja pastor Johann Heinrich Grotjan. Seda reliikviat hoiab Rahvusarhiiv.

Näitust saatis seminarisari „Raamatu lood“, kus esinesid parimad raamatu- ja kirjakultuuri tundjad. Kristiina Ross kõneles keskajest nn libakirjakeelest, aga oli ka teistlaadseid meelolukaid etteastumisi, nagu luuletaja Wimbergi (Jaak Urmet) Brockmanni luuletuste eestikeelsed transpoetiseeringud või Käsü Hansu 32-salmiline nutulaul täies pikkuses Lauri Öunapuu ja Lauri Sommeri esituses. Käsü Hansu omakäeline kiri pastor Könik Köniksonile 1706. aastast käis Eesti Kirjandusmuuseumi lahketalosal samuti näitusel.

Juba mainitud kolme mäluasutuse kõrval kandis eksponaatide deponeerijana näituse põhiraskust Tallinna Ülikooli Akadeemiline Raamatukogu. Väga vastutulelikud olid ka Läti Rahvusraamatukogu, kust laenutati vanim säilinud ABD-raamat 18. sajandi algusest, ja Läti Ülikooli Akadeemiline Raamatukogu, kes lubas kogu näituse ajaks – esmakordselt Eestis – välja panna Kristjan Jaak Petersoni portree ainukese säilinud originaali 1822. aastast. Küsis ju luuletaja lootusrikkalt ja prohvetlikult: „Kas siis selle maa keel...“ Kristjan Jaagu oma käega kirja pandud luuletus „Kuu“ oli näitusel teema „Laul ja luule“ raames. Nii said Niguliste kirikus sümboolselt kokku kunagine noor Tartu Ülikooli tudeng ja hilisem eesti keele lektor Friedrich Robert Faehlmann, keda lisaks Õpetatud Eesti Seltsi toimetistes avaldatud kunstmuistenditele meenutas portree, mille Eesti Kunstmuuseum omandas mõni aeg tagasi Chicago kunstioksjonilt. „Hariduse valguse“ teemas kohtusid Otto Wilhelm Masingu lugemismasin

Näitust saatnud seminarisarja „Raamatu lood“ lõpetas Mart Laari loeng.

Foto: Aivar Põldvee

ehk „Luggemisse lehhed“ 1821. aastast ja tema sõbra Johann Heinrich Rosenplänteri „Kirjutusse-lehhed“ 1818. aastast. Keeleteemat riivas ka Lydia Koidula siidlindile trükitud pühendusluuletus „Minu armsale taa-dile“ Wiedemannile juubeliks 1880. aastal. Selliseid mõttelisi kohtumisi oli näitusel palju, nii et lauluisa Kreutzwaldi ja paljusid teisi kirja- ja keelemehi pole siin veel mainitudki. Ekspositsioonist juhatas välja postipapa Jannseni Perno Postimehe esimene teretamine: „Terre, armas Eesti rahwas!“ ühes Jakob Hurda portree ja eesti rahva kultuurilise imperatiiviga.

Näitust saatis mitmekesine publikuprogramm ja noortele vaatajatele oli kujundatud eraldi haridusala, kus sai nii muuseumitundides kui ka omal käel mänguliselt tutvuda eesti raamatu ja kirjakeele minevikuga. Näitust külastas Niguliste muuseumis üle 46 000 inimese. Külaliste-raamatust: „Erakordselt hea näitus! Õigemini – suurepärane! Kahju kõigist, kes seda ei näe!“ 12. veebruarist kuni 16. maini 2026 oli näitus avatud Eesti Kirjandusmuuseumis, kus lisaks stendidele näidati muuseumi arhiivraamatukogus leiduvaid reliikviaid. Nii jõudis näitus Tartus omal moel justkui koju tagasi, sest sealsamas sai 1935. aastal alguse raamatu-aasta suurnäituse traditsioon. Järgmisel aastal saab näituse stendiversiooni näha Eesti Rahvusraamatukogus.